

Tóth Loretta

Hogyan szórakoztat az udvariatlanság? Az offenzív viselkedés megjelenése a Magyar Televízió kvízműsorában

1. Bevezetés

Pragmatikai kompetenciájuk révén az egyének képesek a szándékaikat tükröző és a beszédszituációnak megfelelő nyelvi formák kiválasztására (Németh T., 2003: 224–226). Ennek részeként maguk határozzák meg, hogy udvarias viselkedést tanúsítanak-e a partnerrel szemben, vagy negatív viszonyulásukat udvariatlan megnyilvánulással teszik kikövetkeztethetővé számára. Hogy megértsük az offenzív viselkedés hátterét, először célszerű röviden áttekinteni az udvariasságkutatás legmeghatározóbb elméleteit.

Az udvariasság jelensége Paul Grice ([1967] 2011) angol nyelvfilozófus társalgási maximákról alkotott elmélete nyomán került a pragmatikai érdeklődés homlokterébe. Grice a beszédpartnerek által követett, a kommunikáció hatékonyságát segítő irányelvekként definiálja maximáit, ám csak utalásszerűen szól az udvariasságról. Robin Lakoff (1973) a pragmatikai kompetencia részeként értelmezi a „Légy udvarias!” szabályt, és további almaximákkal egészíti ki a grice-i felsorolást (Nemesi, 2011: 71). Geoffrey N. Leech (1983) még kidolgozottabb rendszerben értelmezi az udvariasságot. Szerinte a kommunikátornak a maximálisan hatékony információcsere mellett „a másik fél gondolatait, érzéseit is figyelembe kell vennie”, ami magyarázat arra, hogy az emberek miért térnek el a grice-i maximáktól az udvariasság érdekében (Szili, 2007: 6). Leech maximái (tapintat, nagylelkűség, jóváhagyás stb.) tehát fontos kiegészítései a grice-i elméletnek, bár gyakori kritika velük szemben, hogy semmi sem korlátozza számuk bővítését (Szili, 2007: 7; Nemesi, 2011: 74).

Az udvariasság nyelvi stratégiáinak máig legmeghatározóbb szociopragmatikai elméletét Penelope Brown és Stephen Levinson ([1978] 2008) dolgozta ki, Erving Goffman ([1955] 2008) arculatfogalmát (*face*) állítva a középpontba. Az arculat „olyasvalami, amelybe érzelmileg befektetünk, s amely leomolhat, amelyet fenntarthatunk, javíthatunk, s amelyre állandóan figyelniünk kell az interakció során” (Brown & Levinson, [1978] 2008: 43). Bizonyos beszédaktusok, amelyeket az interakcióban részt vevő felek végrehajtanak, arculatfenyegetők lehetnek a partnerre nézve. A nyelvhasználók számos stratégiát alkalmaznak, hogy elkerüljék/mérsékeljék a beszélőpartner arculatának támadását, és ezzel megelőzzenek konfliktusos helyzeteket. Az elmélet kritikusai azonban kifogásolják az arculat browni–levinsoni fogalmának (a cselekvési szabadságnak és az énkép megóvásának) individualista jellegét, valamint hogy „az udvariasságot általános, minden nyelvre és kultúrára érvényes elvekkel határozták meg” (Szili, 2007: 13). Az elmélet azonban vitathatatlan fordulópontot jelentett, s máig az arculat fogalma „az a kapocs, amely össze tudja fűzni a szociálpszichológia és a pragmatika elméletét a nyelvi udvariasság (és talán még sok más kommunikációs jelenség) kutatásában” (Nemesi, 2011: 77).

2. Az udvariatlanság fogalma

Közelebb kerülünk az udvariatlanság fogalmához, ha először definiáljuk azokat a jelenségeket, amelyek nem tartoznak a társas viselkedés e kategóriájába. Jonathan Culpeper (2005) ilyenként említi az ugratást, hiszen – ahogy már Leech (1983) is utalt rá – ez a partnerrel való összetartozás kifejezésére szolgál (Nemesi, 2011: 73). Célszerű tehát elválasztani az „ugrató udvariatlanságot a tiszta udvariatlanságtól”, hiszen az előbbi a felszínen marad, mivel az azt megjelenítő szöveggörnyezetben nem igazságként van értelmezve (Culpeper, 2005: 37). Nem minősül udvariatlannak a Brown és Levinson (1987) által *bold on record* udvariasságnak nevezett, vagyis „mikrofonba pórén” arculatfenyegetés sem, amely csak olyan kivételes kontextusokban jelenik meg, mint például vészhelyzetben, amikor az arculatsértés esélye igen csekély (Brown & Levinson, [1978] 2008: 52; idézi: Culpeper, 2005: 37).

Culpeper (2011: 19–20) definíciók során keresztül mutatja be az udvariatlanság fogalmát. Ezek, bár többé-kevésbé eltérnek egymástól, lényegükben hasonlóan értelmezik a jelenséget. A Culpeper (2011) által idézett Derek Bousfield–Miriam Locher (2008) szerzőpáros olyan viselkedésként jellemzi az udvariatlanságot, amely arculatfenyegetőnek számít egy adott kontextusban. Culpeper egy régebbi meghatározása szerint az udvariatlanság az arculat támadására tervezett kommunikációs stratégia, amely társas konfliktushoz és diszharmóniához vezet. Egy későbbi tanulmányában ugyanő a következő meghatározást adja: udvariatlanság az, ha (1) a beszélő szándékosan arculatát támadást hajt végre, vagy (2) a hallgató szándékos arculatát támadásnak érzékel egy adott viselkedést, vagy az (1) és a (2) kombinációja (Culpeper, 2005: 38). Egy újabb definíció szerint az udvariatlanság indokolatlan és támadó jellegű, tudatos arculatfenyegető aktusokból áll (1) enyhítés nélkül olyan környezetben, ahol az enyhítés indokolt lenne, és/vagy (2) szándékos agressziót hordozva, amely az arculatfenyegetés növelésével vagy maximalizálásával valamiképpen arra irányul, hogy növelje a fellépő arculatsérülést. Végül említésre méltó még az a meghatározás, amely szerint a szóbeli udvariatlanság olyan nyelvi viselkedés, amelyet a célpont saját arculatára vagy szociális identitására nézve fenyegetőnek vél, és amely megsérti – akár szándékosan, akár nem – a megfelelő viselkedés normáit, amelyek az adott kontextusban a beszélők között fennállnak (Culpeper, 2011: 19–22).

Az említett definíciók sora nem teljes, mégis elégségesnek mondható, hogy megállapítsuk: az udvariatlanság meghatározásában fontos szerepet kap az arculat fogalma, amelynek támadása, fenyegetése vagy sértése minősül udvariatlan viselkedésnek. (Culpeper második definíciója vagy az utolsó meghatározás alapján elég, ha a célpont érzi arculatára nézve fenyegetőnek az adott viselkedést.)

Az arculat komplexitását felismerve Culpeper az udvariatlanság megértéséhez egy olyan – Helen Spencer-Oatey (2002) nevéhez fűződő – modellt alkalmaz, amely a fogalmat további két kategóriára bontja: minőségi arculatra és a szociális identitás arculatára, amelyek tulajdonságai már a Brown–Levinson-szerzőpáros ([1978] 2008) pozitív arculatról szóló meghatározásában is fellelhetők (Culpeper, 2005: 40). A minőségi arculat az eredeti megfogalmazás szerint azon alapvető igényünk, hogy mások az általunk pozitívnak vélt tulajdonságaink alapján ítéljenek meg minket, míg a szociális identitás arculata azokat az igényeinket foglalja magában, amelyek szerint elvárjuk, hogy más emberek elismerjék társas-társadalmi helyzetünket vagy szerepünket (Culpeper, 2005: 40). Ezen kategóriák segítségével könnyebben meghatározható, hogy egy udvariatlan viselkedés a célpont arculatának mely „részeit” fenyegeti az interakció során.

Bizonyos udvariatlan viselkedések esetén – amelyekre a következőkben bővebben kitérek – csupán a kontextus van a befogadó segítségére a valós szándék kikövetkeztetésében. A szarkazmus például olyan udvarias stratégiák alkalmazásával fejezi ki az udvariatlanságot, amelyek egyértelműen nem őszinték, s hogy ez a célpont számára is nyilvánvaló legyen, a mondanivalónk prozódiaja tartalmazza az implicit többletet (Culpeper, 2005: 42–43). Ha például egy ismerősünk késő este bekopog hozzánk, majd az ajtónyitást követően belép a lakásba, mielőtt még invitáltuk volna, felhívhatjuk a figyelmét illetlen viselkedésére, ha ekképp üdvözljük: A hivatkozott meghatározásokból láthatjuk, hogy az udvariatlanság definiálásában kulcsfogalomként szerepel a szándékosság is. Culpeper rávilágít, hogy bizonyos viselkedésformák sértőbbnek „tűnnek”, ha a célpont szándékos cselekvésként értelmezi azokat. Mégsem tekinthetjük az udvariatlanság alapvető komponensének, amint azt a következő példa is érzékelteti. Egy amerikai egyetem rektora próbál szóba elegyedni a mellette ülő nővel egy zenei koncert szünetében, ezért megkérdi, hogy „Mikorra várja?”, amire rövid szünet után a nő a következő választ adja: „Nem vagyok terhes” (Culpeper, 2011: 50–52). Nyilvánvaló, hogy a férfi nem sértő szándékkal próbált beszélgetést kezdeményezni, a nő viszont joggal érezheti sértőnek a férfi azon feltételezését, miszerint állapotos. A kérdés így végső soron azt a kellemetlen gondolatot sugallja a nőnek, hogy a beszédpartner túlsúlyosnak tartja.

Az elmondottak alapján e dolgozatban udvariatlanságnak tekintek minden olyan nyelvi és nem nyelvi közlést, amely az adott kontextusban sértést von maga után a viselkedés célpontjával szemben attól függetlenül, hogy az elkövető azt szándékosan hajtotta-e végre, vagy sem.

2.1. Az udvariatlanság típusai

Egy udvariatlan viselkedésnek számos megjelenési formája lehet, függően a résztvevők közötti kapcsolat távolságától, a kontextustól, de attól is, hogy az elkövető mennyire nyíltan formálja meg az udvariatlan üzenetet. Culpeper (2011) az udvariatlanság módozatainak taxonimikus elkülönítéséhez olyan osztályozási rendszert hozott létre, amelyben különbséget tesz konvencionális és nem konvencionális udvariatlansági formulák között aszerint, hogy a célzott üzenet mennyire fejezi ki impliciten az offenzív viselkedést.

Konvencionális udvariatlanságnak azt tekinti, amely explicit módon, egyértelmű viselkedésmódokban nyilvánul meg. A legtöbb szituációban azonban nem ezek fordulnak elő. A hétköznapokban jellemzőbb a nem konvencionális udvariatlanság, amikor a társalgó felek között nem egyértelmű az udvariatlan szándék, csupán bizonyos viselkedésmódok (például egy szó vagy kézmozdulat) sugallják azt. Az ilyesfajta implikációs udvariatlanságnak Culpeper (2011: 155–156) három kategóriáját különbözteti meg aszerint, hogy az implikáció milyen módon megy végbe.

1. *Formavezérelt udvariatlansági implikáció:* egy viselkedés felszíni formája vagy a szemantikai tartalma jelölve van. Ez olyan szavakkal írható le, mint például a „célozgatás”, a „sértegetés”, a „gyanúsítgatás”, a „gúnyos megjegyzés”, amely szavak jelentésköre igen tág, mégis összeköti őket az a tény, hogy kikövetkeztetésükben a prozódia és a mondanivalót kísérő gesztusok vannak segítségünkre. Ha például két idős hölgy a zsúfolt villamoson arról beszél, hogy a „mai fiatalok” nem ismerik az illetet, és „soha” nem adják át a helyüket az öregebbeknek, akkor a hölgyek mellett helyet foglaló két fiatal utas joggal érezheti úgy, hogy azok celozgatásának ők maguk váltak célpontjává, főleg akkor, ha a beszélgetést még rájuk irányuló pillantások is kísérik.

2. *Konvenció által vezérelt udvariatlansági implikáció:* eltérés van a megjósolt vagy asszociált konvencionális formula és a mutatott viselkedés egy aspektusa között. A hétköznapokban ezt olyan szavakkal illetjük, mint a szarkazmus, az ugratás, valamint a fekete vagy nyers humor. Culpeper (2011: 169–180) az udvariatlansági implikáció e fajtájának két típusát különbözteti meg:

- Belső: a viselkedés egy része által kivetített kontextus eltér egy másik része által kivetítettől. Elsősorban a mondanivalónkhoz társuló ironikus vagy szarkasztikus prozódia segítségével interpretálható az a többlettartalom, amely a belső eltérést eredményezi. Példa erre, amikor reggel munkába menet találkozunk egy közeli ismerősünkkel, aki a küllemünk túlhajszolt volta miatt a konvencionális köszönési formula helyett a „Pocsékul nézel ki” megnyilatkozással üdvözl, s erre mi a „Neked is jó reggelt!” választ adjuk. Az ismerős csupán a megjelenésünkkel kapcsolatos percepcióit adja tudtunkra, a válaszukban jelenlévő konvencionális köszönési formula és az azt kísérő szarkasztikus hangnem között azonban érzékelhető az eltérés, amelyből a partner kikövetkeztetheti a mondanivalónk mögött rejlő implicit üzenetet, hogy ti. nem díjaztuk az észrevételét.
- Külső: egy viselkedés által kivetített kontextus eltér a valódi kontextustól. Ha például két barát vitatkozik, és a magát sértettnek érző fél úgy zárja le a konfliktust, hogy „Köszönöm, hogy cserbenhagytál ebben a nehéz helyzetben, így legalább tudom, kik a valódi barátaim”, akkor joggal feltételezhető, hogy mondanivalójának valódi üzenete nem a hálójának kinyilvánítása, hanem inkább a csalódottságának kifejezése. Itt tehát egy olyan elem zárja le az interakciót, amely külső eltérést mutat az elvárt viselkedéstől, ugyanis rendkívül valószínűtlen, hogy egy konfliktusos interakciót az udvariasság eszközével akarna lezárni.

3. *Kontextus által vezérelt udvariatlansági implikáció,* amelyet elsősorban a kontextus által szankcionált elvárások irányítanak. Ennek Culpepernél szintén két típusa van:

- Jelöletlen viselkedés: egy jelöletlen és nem konvencionális viselkedés nem illik a kontextusba. Az implikált udvariatlanság e formája hasonlóságot mutat a – már említett – Brown–Levinson-szerzőpáros által nevezett arculatfenyegetéssel, amelyet nem tekintünk udvariatlanságnak. Azonban a kontextus által vezérelt jelöletlen viselkedés a személyek közötti kommunikációhoz egyenlőtlen hatalmi viszonyt is társít, ami lehetőséget kínál a

magasabb pozíciót birtoklónak a hatalommal való visszaélésre annak gyakorlása közben (Culpeper, 2011: 180). Effajta visszaélést tapasztalhatunk a metráluljáróban a jegyünk/bérletünk jegyellenőröknek történő felmutatása során. Ilyenkor ugyanis előfordul, hogy megállítanak, rosszabb esetben a karunkat is megfognak, majd arra kérnek bennünket, adjuk át a jegyet/bérletet azért, hogy közelebről megvizsgálhassák. Az adott kontextusban azonban ennek a kérésnek az az implicit üzenete, hogy a jegykezelő feltételezi rólunk: a jegyünk talán hamis vagy nem érvényes, vagyis csalást követünk el.

- A viselkedés hiánya: a viselkedés szándékos elmulasztásával is kifejezhetünk udvariatlanságot. Ha például egy üzleti találkozó alkalmával az üzletkötő az irodájában fogadja az együtt érkező férfi és nő tárgyalópartnerét, viszont a bemutatkozáskor csak a férfi partnernek nyújt kezét és csak vele veszi fel a szemkontaktust, akkor udvariatlanságot követ el a nővel szemben.

Culpeper (2011: 220–253) az udvariatlansági formulákon túl különbséget tesz az udvariatlanságnak teret adó események között is. Három funkcionális típust különböztet meg. Ezek közös jellemzője, hogy mindig feltételeznek egy áldozatot, akire a cselekvés irányul:

1. az *érzelmi udvariatlanság (affective impoliteness)* lehet az adott kontextusban nem normális érzelmi kitörés, de akár olyan felfokozott érzelem is (például düh), amelynek kiváltásáért a célpont tehető felelőssé;
2. a *kényszerítő udvariatlanság (coercive impoliteness)* fő jellemzője, hogy célját tekintve mindig valamilyen érték átcsoportosítására törekszik az elkövető és a célpont között az előbbi javára;
3. a *szórakoztató udvariatlanság (entertaining impoliteness)* esetében a szórakoztatás az udvariatlanság célpontjának rovására történik, s ezért mindig „kizsákmányoló”.

2.2. Az udvariatlanság mint szórakoztatás

A társadalom alapvetően elítéli az udvariatlan viselkedést, ezért annak szórakoztató funkciója látszólag ellentmond a közmegítélésnek. Culpeper (2011: 234) szerint a korábbi kutatások túl szűken értelmezték az udvariatlanság jelenségét, mivel csak a személyközi interakciókra fókuszáltak. Az udvariatlanságot azonban nemcsak a beszélőpartnernek címezhetjük, hanem az azt „véletlenül” meghalló közönségnek is. Az emberek számára ugyanis szórakoztató az identitások és a társas jogok megsértése – ahogy egykor a gladiátorjátékok jelentették a népi szórakoztatást –, amely a televíziós vetélkedőkben udvariatlanság formájában nyilvánul meg.

Az udvariatlan interakciók és a szórakoztatás közötti összefüggés világosabbá tételéhez Culpeper (2011: 234–235) ötféle örömforrást jelöl meg. Ezek azt magyarázzák, hogy a közönség számára miért vonzó a szórakoztatás azon formája, amelyben a játékosok udvariatlanság „áldozatai” lesznek:

1. *Érzelmi öröm (emotional pleasure)*: az udvariatlanság megfigyelése egyfajta éberségi állapotot hoz létre a megfigyelőben, amely élvezetes lehet. A közönség számára vonzó az a lehetőség, hogy a műsor résztvevői bármikor konfliktusos helyzet alanyai lehetnek.
2. *Észtétikai öröm (aesthetic pleasure)*: ezt a verbális kreativitás társas szempontból negatív használata eredményezi. Az udvariatlanság gyakran versengő természetű, hiszen ha valaki verbális támadás célpontjává válik, akkor ahhoz hasonló vagy erőteljesebb támadással fog reagálni, ehhez pedig kreatív elemekre van szükség.
3. *Kukkolói öröm (voyeuristic pleasure)*: amikor az emberek udvariatlanságra reagálnak, gyakran felfedik belső énjüket, ami érzelmileg kényes lehet. E kellemetlen szituációk megfigyelése kukkolói örömet okozhat (például valóságshow-k).
4. *A felsőbbrendűségből származó öröm (pleasure of being superior)*: a „felsőbbrendűségi humorelméletekre” hivatkozva Culpeper ezt az örömforrást azzal magyarázza, hogy van valamifajta önreflexív öröm abban, ha az ember olyan valakit figyelhet meg, aki nála rosszabb helyzetben van.
5. *A biztonságérzetből származó öröm (pleasure of feeling secure)*: ez az előzővel átfedésben lévő örömforrás abból ered, hogy a közönség számára szórakoztató a játékosokkal szembeni udvariatlanság, mivel a televízió előtt ülve a fenyegetettség érzése nélkül vehetnek részt azok „harcában”.

3. Az udvariatlanság megjelenése a Magyar Televízió vetélkedőiben

Az udvariatlanság szórakoztató eszközként való megjelenésének vizsgálatához a Magyar Televízió két népszerű vetélkedőjét, a *Maradj talpon!*-t (angolul: Who's Still Standing?) és a szintén külföldről vásárolt formátumon alapuló *Magyarország, szeretlek!* című kvízműsört választottam. A hétköznapenként adásba kerülő *Maradj talpon!*-nál a 2012. január 3-a és 9-e közötti öt műsort, míg a hetente jelentkező *Magyarország, szeretlek!*-nél a 2012 januárjában sugárzott öt vasárnapi adást elemeztem.

Az MTV megújult arculattal és jelentősen átalakított műsorstruktúrával jelentkezett 2011 októberében, amelynek Rákay Philip, az m1 intendánsa szerint az az elsődleges célja, hogy a „legkereskedelmibb közszolgálati”¹ adóvá válva a csatorna visszacsalogassa a nézőket a kereskedelmi televízióktól, ezért a köztvé a korábnál jóval nagyobb hangsúlyt fektet a szórakoztató műsorokra.

3.1. A vetélkedő mint neotelevíziós jelenség

A piacorientált televíziók megjelenésével egyidejűleg létrejött egy olyan profitalapú tartalomszolgáltatás, amelynek elsődleges célja már nem az „elitkultúra” közvetítése, hanem a különböző műfajok „összemosódását” felhasználva minél szélesebb közönség elérése (Pápai, 2007: 63). Ezt a jelenséget – Umberto Eco kifejezését használva – a szakirodalom neotelevízióként emlegeti. Elsősorban a kereskedelmi televíziókra jellemző, de azok megjelenése olyan erős versenyhelyzetet eredményezett a médiapiacra, hogy a közszolgálati televíziók is elkezdtek használni a kereskedelmi média eszközeit, így ma már inkább az említett modellek keveredéséről, hibridizációjáról beszélhetünk (Jenei, 2008: 50).

A nézők érdeklődésének felkeltéséhez a populáris tartalmakkal való szórakoztatás bizonyult a legjobb eszköznek, ezért a neotévés műsorszerkesztés legfontosabb elemeivé „a látványosság, a meglepetés és a »csodateremtés«” váltak. Átalakult tehát „a műsorkészítés, a műsorszerkesztés és a műsorszolgáltatás logikája, a műsorok tematikája, nyelve, valamint a fogyasztási attitűd”, s ezek ma már éppúgy jellemzik a közszolgálati médiumokat, mint a kereskedelmi csatornákat (Jenei, 2008: 50–53).

A *Maradj talpon!*-nál például az átlagos kvízműsorokra jellemző kérdésekre épített tematikát olyan show-elem is tarkítja, amely látványosabbá teszi a műsört. A vetélkedő fő attrakciója ugyanis az, hogy ha egy versenyző nem tudja a választ egy kérdésre, s így számára véget ér a játék, akkor „megnyílik alatta a föld”, és leesik a stúdióból egy csapóajtón keresztül. Ezzel a mozzanattal a játék folyamatosan fenntartja az izgalmat, hiszen nem tudhatjuk, hogy a következő körben melyik játékos fog „eltűnni a süllyesztőben”. A másik elemzett vetélkedőben (*Magyarország, szeretlek!*) a csapatok közötti mulatságos összecsapások és a versenyzők közötti humoros párbeszéd adja a többletet, amely szórakoztatóvá teszi a műsört.

A neotévés másik eszköze a nézők figyelmének megnyeréséhez az, hogy hozzájuk hasonló átlagembereket szerepeltet nem mindennapi helyzetekben, mint a *Maradj talpon!*-ban (a hétköznapok extrémisége), vagy épp hírességeket jelentet meg mindennapi helyzetekben, mint az a *Magyarország, szeretlek!*-ben látható (az extrémiségek hétköznapisága; lásd Pápai, 2007: 64). Egyes vélemények szerint „a tömegkultúráként kínált tartalom a magasan kvalifikált társadalmi csoportokban is utat tört magának”, és az elektronikus médiával szemben támasztott igény abba az irányba mutat, hogy feladatát tekintve „a tájékoztatás helyett inkább szórakoztasson, mégpedig úgy, hogy a szórakoztatást nem eszközként, hanem célként határozza meg” (Antal, 2011: 134). Az MTV újonnan indult szórakoztató kvízműsorai be is váltották a hozzájuk fűzött reményeket: a csatorna legnézettebb állandó műsoraivá váltak.

3.2. A tévéműsorok „intézményes kizsákmányolása”

Az intézményes kizsákmányolás (*institutional exploitation*) az eredeti megfogalmazás szerint olyan intézményekre vonatkozik – különösen a média területén –, amelyek azzal a céllal támogatnak és néznek el bizonyos cselekvéseket, hogy

1 Forrás: http://www.hirado.hu/Hirek/2011/10/01/11/ltt_a_legkereskedelmibb_kozszolgalat__uj_musorok_az.aspx (letöltés: 2012. április 1.).

megtámadják az illető arculatának egyes aspektusait vagy társas jogait, hogy másokat szórakoztassanak (Culpeper, 2011: 249). A televíziós műsorokra fókuszálva Culpeper elkülönít „hagyományos” és „kizsákmányoló” kvízműsorokat, amelyek között az a különbség, hogy míg az előbbieket hódolatban részesítik a játékosokat, az utóbbiakban inkább „megalázzák” a résztvevőket, az udvariatlanságot használva eszközként. A jelen dolgozat elemzési alapjául szolgáló két vetélkedőben a Culpeper által elkülönített „hagyományos” és „kizsákmányoló” elemek egyaránt fölfedezhetők (például „hagyományosnak” tekinthető, amikor a stúdió közönsége tapssal jutalmazza a játékost, amiért „három gyermek édesapja” – „kizsákmányoló” momentum viszont, amikor egy játékos azon furcsa szenvedélyéről hallunk, hogy reggelente öt órakor kel, csak hogy megetesse az interneten „virtuális tevéjét”). Pápai Júlia azonban John Fiske kvízshow-tipológiája alapján rávilágít arra, hogy napjainkban aligha beszélhetünk egyértelműen elkülöníthető műsorszerepekről, jellemzőbb a több kvízműsor alapkoncepcióját ötvöző műsorszerkezet (Pápai, 2007: 65).

Megkülönböztethetőek aszerint is a műsorok, hogy „mennyi és milyen minőségű csevegést” biztosítanak a játékosoknak, ami megmutatja, hogy az adott vetélkedő mekkora szerepet tulajdonít a „kizsákmányolásnak” (Culpeper, 2011: 250). Culpeper csevegéskoncepciójához jól illeszkedik – a Pápai által idézett – Fiske (1990) kvízműsorok szerkezetére vonatkozó sémája, amely szerint e műsorszerepekre a „ritus-játék-ritus”-felépítés a jellemző. Vagyis először egy rituson keresztül ismerkedünk meg a játékosokkal, majd ezt követi maga a játék, amelyben az azonos eséllyel induló játékosok közül az egyik a másik fölé emelkedik (jelen esetben a kérdéspárbaj megnyerésével), végül egy újabb ritus során a nyertes átveszi a nyereményt (Fiske, 1990; idézi: Pápai, 2007: 69). Fontos elem a játékosok személyének bemutatása, „aminek köszönhetően a nézőknek több lehetősége nyílik a műsor szereplőivel való azonosulásra” (Pápai, 2007: 72). A Fiske által ritusként meghatározott időtartamok tehát egybeesnek Culpeper „csevegéseivel”, amelyekben a játékosok arculata „veszélybe kerülhet”.

3.3. A Maradj talpon! című kvízműsorban megjelenő udvariatlanság

Az elemzett műsorokban megjelenő udvariatlansági formák a műsorvezető és a kvízműsor játékosai közötti párbeszédekben érhetőek tetten. A játék szabályai a következők: a középen álló játékosnak, aki a kihívó, tíz másik játékoskal kell kérdéspárbajt vívnia a főnyereményért. Az ellenfelek sorrendjét maga választhatja ki; csak annyi a megkötés, hogy ellenkező neműek kövessék egymást. A kihívónak van két úgynevezett passzolási lehetősége, vagyis két kérdést elhibázhat. Passzolás esetén a szóban forgó kérdés automatikusan átszáll a párbajra hívott játékosra, viszont ha ő sem tudja a választ, akkor a csapóján „távozva” kiesik a játékból.

3.3.1. A műsorvezető „kizsákmányoló” szerepe

Culpeper idézett könyvében elkülöníti a műsorvezető kétféle orientációját: a „támogató” és a „nem támogató” jellegűt. Ez azt fejezi ki, hogy a műsorvezető a csevegések alatt törekszik-e a játékosok „kizsákmányolására”, vagy csak arculatemelő kommentárokkal „támogatja” a versenyzőket (2011: 250). Az ő vizsgálati alapjául szolgáló vetélkedő a BBC-n sugárzott *The Weakest Link* című kvíz, amely 2000 óta ebben a kategóriában a legnézettebb műsor Angliában. Culpeper szerint a *The Weakest Link* sikerességét elsősorban a műsorvezetőnek, Anne Robinsonnak köszönheti, aki a játékosok személyes hibáit, illetve képességeit nyíltan támadó, „kizsákmányoló” modorról vált híressé (2005: 50).² A *Maradj talpon!*-ban a műsorvezető orientációját tekintve találhatunk példát mindkét típusra, míg a *Magyarország, szeretlek!*-ben a játékvezetőnek kevesebb szerep jut, viszont az egyértelműen „támogató” jellegű.

² A műsor népszerűségét jól mutatja, hogy Anne Robinson lesajnáló hangsúllyal ejtett távozásra felszólító fordulata („You are the Weakest Link, goodbye”) divatos beszédfordulattá vált az Egyesült Királyságban (Culpeper, 2005: 49). A műsor magyar adaptációja az egyik kereskedelmi csatornán Máté Krisztina vezetésével nem bizonyult sikeresnek.

3.3.2. A műsorvezető „nem támogató” jellegű orientációja

A *Maradj talpon!*-ban a játékvezető az, aki udvariatlanság áldozataivá teszi a párbajozókat. Nézzünk példákat „nem támogató” attitűdjének megnyilvánulásaira.

B játékos bemutatkozásából kiderül, hogy egy háztartási és műanyag termékeket forgalmazó cég vezetője. Ezt követően a műsorvezető B játékos foglalkozásával élcelődve visszakérdez: „Lavór, locsolókanna?” A lekicsinylő kérdésre B játékos – a műsorvezető és a nézők tudtára adva, hogy értette az élcet – a következőt válaszolja: „A lavór még csak-csak belefér, de a locsolókanna már nem.” Ekkor a műsorvezető a közönség felé fordulva „értelmezi” B játékos válaszát: „Tehát egy lavórpari úriember Felső-Gödről.” A stúdióban ülő nézők hangos nevetésben törnek ki, a műsorvezető viszont bocsánatot kér a játékostól, amiért „ennyire leegyszerűsítette” foglalkozását. Itt tehát a műsorvezető a játékos minőségi arculatát támadja: szakmája lekicsinylésével egyben személyét is leértékeli. Ehhez olyan konvenció által vezérelt udvariatlansági implikációt használ, amely belső eltérést mutat azáltal, hogy a mondanivaló tartalma és az azt kísérő valós szándék között ellentét van, amire az ártatlan érdeklődésnek feltüntetett gúnyos hangsúlyozás enged kikövetkeztetni.

A következő példában a műsorvezető megnyilvánulásának sértő volta elsősorban mondanivalójának prozódiján keresztül ragadható meg. Egy fiatal egyetemista lány bemutatkozásából kiderül, végzős hallgató politológia szakon. A harmadik kérdésnél kiesik, ugyanis nem tudja a választ a kérdésre, ki volt a legismertebb római rabszolga felkelés vezetője. Mivel megtudtuk, hogy politológiaszakos, elvárásként fogalmazódik meg, hogy ismerje a megfejtést. Szemmel láthatóan kellemetlenül érzi magát, amiért nem tudta a választ, de ezt az arculatvesztést a műsorvezető tovább mélyíti: „Politológián nem tanítanak történelmet? Tanítanak, de már az általános iskolában is tanították Spartacust!” A műsorvezető tehát nyílttá teszi a válasz nem tudásából levonható következtetést, miszerint a lány „nem túl tájékozott”. Intonációja tovább sért(het)i a lány arculatát: olyan, amilyennel a gyerekekhez szoktak szólni. Itt a játékvezető a formavezérelt udvariatlansági implikáció eszközével él: célzatosságának többlettartalma hordozza a valós üzenetet, amely a jelen esetben az, hogy a lány „buta”. Az ehhez társuló „gügyögő” hangsúly továbbá sérti a szociális identitás arculatát is, hiszen a műsorvezető nem tartja tiszteletben a lány szerepét, miszerint ő egyetemista, s nem óvodás.

A következőkben a műsorvezető „nem támogató” attitűdje a mondandó tartalma és a prozódia közötti eltérésben mutatkozik meg. A kihívó kiválasztja ellenfelét, a műsorvezető azonban B játékos bemutatkozásánál a figyelmet rögtön az öltözékére tereli: „Csillának sikerült felhívnia magára a figyelmet ebben a csodálatos, bizalomgerjesztő ruhában.” Itt a *csodálatos* szó használata egyértelműen ironikus, s hogy ezt még jobban érzékeltesse a nézőkkel, intonációja is némi bizonytalanságot hordoz, mintha keresné a megfelelő szavakat B öltözékére. A kihívóhoz intézett kérdéssel folytatja: „Nem tudom, mi ragadott meg, Csilla szeme, öltözéke vagy esetleg az a masni?” (B ruháján ugyanis egy masnival „díszített” halálfej van.) A kihívó egy kis hezitálás után azt válaszolja, hogy „Mindkettő”, ezzel tompítva a műsorvezető udvariatlan kérdését, aki itt egy konvenció által vezérelt udvariatlansági implikációt alkalmazott, azon belül pedig belső eltérés érzékelhető a viselkedése által kivetített kontextus és az üzenet valódi tartalma között. A megnyilatkozásban rejlő diszkrepancia abban áll, hogy míg az általa használt *csodálatos* és *bizalomgerjesztő* jelzőknek pozitív jelentésük van, a bizonytalanságot sugalló prozódia arra enged következtetni, hogy nem szó szerint értendők.

Egy másik szituációban a műsorvezető pozícióját kihasználva üztréfát egy játékosból. B nem tudja megválaszolni a kérdést, miközben a kihívó bólogatásából kikövetkeztethető, hogy ő tudja a választ. Miután B elvesztette a játékot, és lezuhant a játéktérből, a műsorvezető A bólogatását parodizálva inzultálja amiatt, hogy nem verbális kommunikációjával jelezte a másik játékosnak: ő tudja a választ a kérdésre. „Én tudom ám, hogy ő is látta (vagyis: a másik játékos), ki lehet ám találni, még én is tudom ám, de te nem fogod kitalálni, és mindjárt elfogy az idő. Na, látod, hogy kiestél!” A játékvezető rögtönzött paródiáját a „Nem szimpatikus, de eredményre vezető” megnyilatkozással zárja le, a közönség pedig hosszú nevetéssel és tapssal jutalmazza. Itt egy formavezérelt udvariatlansági implikáció segítségével mért gúnyos csapást érhetünk tetten, amely sérti A minőségi arculatát, hiszen nem valószínű, hogy az udvariatlanság célpontja olyan színben szerette volna magát feltüntetni a közönség előtt, mint amilyenben a parodizálás mutatta, hogy tudniillik „kárörvendő”. Továbbá megállapíthatunk egy kontextus által vezérelt jelöletlen udvariatlansági implikációt is, mivel a véleménynyilvánítás ezen módjára a műsorvezetői szerepkör ad jogosultságot.

A példák alapján jól érzékelhető, ahogy a játékvezető vagy az előzetesen szerzett információit felhasználva udvariatlan a versenyzőkkel, vagy a küllemüket kritizálva sérti azok minőségi arculatát. Igazi célja azonban, hogy színesebbé, változatosabbá tegyék a műsort, tehát a játékosok arculatának „kárára” tartja ébren az említett örömforrásokat a közönségben a játékosokat ért udvariatlan támadásokon keresztül szórakoztatva őket.

3.3.3. A műsorvezető „támogató” jellegű orientációja

A következő szituációk a csevegések azon jellemzőit illusztrálják, amelyeket Culpeper a „hagyományos” kvízműsoroknak tulajdonított: a játékosok arculatát pozitív megnyilatkozásokkal erősíti a műsorvezető.

A kihívó bemutatkozásából megtudjuk, hogy atomenergia-kutató. Ezután a műsorvezető olyan irányt ad a társalgásnak, amely A személyiségének pozitív vonásait emeli ki. Elmondása szerint ugyanis A szabadidejében „kémiai bemutatókat tart kisiskolásoknak, hogy megszeressék a kémiát”, amit bizonyára mindenki nemes célú cselekedetként könyvel el, majd tovább támogatja a játékos minőségi arculatát a következő elismerő állításával: „Végre egy ember, aki nem a szerves és a szervetlen kémiát magyarázza azonnal, hanem a látvánnyal a kíváncsiságát próbálja felkelteni a gyerekeknek.” A műsorvezető tehát nyílt elismerésben részesíti A-t pozitív társadalmi megítélésű tulajdonságait hangsúlyozván.

A következő szituációban a kihívó párbajellenfeléről a játékvezető a legfontosabbnak azt az információt tekinti, hogy „Zoltán egy nagyon komoly sportember”. B játékos bólogatással jelzi egyetértését, bár állítása szerint „már kinőtt abból a korból, hogy komoly sportember legyen”. A műsorvezető nem fogadja el B szerény(kedő) megjegyzését, hanem felsorolhatja vele az általa űzött sportágakat. Így megtudhatjuk, hogy B „evezett, hegyet mászott és síelt, ötször vagy hatszor átúszta a Balatont, és a Kinizsi százas is megvolt nyolcszor”, majd a műsorvezető levonja konklúzióját a beszámolóból: „Egyébként nem komoly sportember, tehát tényleg alig csinál valamit.” A játékvezető itt a litotész (alullicitálás) retorikai alakzatát alkalmazva B azon szerény megnyilvánulását támogatja, amellyel magát „öregnek” nevezte ahhoz, hogy „komoly sportemberként” emlegessék, viszont a kontextus és a műsorvezető hangsúlyja kikövetkeztethetővé teszi, hogy éppen az ellenkezőjét akarja igazolni. Így erősíti a szóban forgó játékos minőségi arculatát (felhívja figyelmet elért eredményeire), illetőleg a társas identitás arculatát is (a levonható következtetés: igenis „kiváló sportolóról” beszélünk). Az ilyen példákból megállapíthatjuk: a kvíz házigazdája a játékosok minőségi és társas identitás arculatára mért udvariatlan támadások mellett számos esetben arculatemelő eszközöket is alkalmaz, vagyis ötvözi a „kizsákmányoló” és „hagyományos” viselkedéselemeket.

3.3.4. A játékosok közötti udvariatlanság

A *Maradj talpon!* teret enged a párbajozó felek közötti rövid társalgásnak is. Most egy olyan szituációt idézek fel, amelyben a játékosok egymással szemben alkalmaznak udvariatlan fordulatokat. A kihívó, nem tudván a választ a kérdésre, passzolja azt, így B játékosé a lehetőség a megválaszolására. B azonban több információt ad, mint amennyi szükséges lenne a játék kontextusát tekintve, s ezzel megsérti Grice ([1967] 2011) második mennyiségi és relevancia-maximáját. A szóban forgó kérdés helyes megfejtése: „palackorrú delfin”, A játékos viszont csak annyit fejt meg belőle, hogy „valamilyen orrú delfin”. Bemutatkozásából kiderült, hogy foglalkozása borszakértő, így B az A-ról előzetesen szerzett információt felhasználva válaszol: „Sommelier, hát palackorrú delfin.” Mondanivalójának hangsúlyozása sértő elsősorban A-ra nézve, hiszen a válasz szempontjából nem releváns „sommelier”-t gúnyos hanghordozással mondja kézlegyintéssel kísérve, továbbá a *palack* szóra helyezi a hangsúlyt (egy borszakértőnek „mindenről a palacknak kéne eszébe jutnia”). B játékos válasza formavezérelt udvariatlan implikációt rejt, mivel ha nem is mondta ki nyíltan, hogy A-nak „illett volna” tudnia a megoldást, kikövetkeztethetővé tette azt ellenfele szakmájának nyomatékosításával és válaszában gúnyos prozódijával.

A fenti példákból kitűnik, hogy az egyének közötti párbeszédetek teszik még izgalmasabbá és személyközpontúbbá a kérdéspárbajokat. Az említett „ugratásokkal”, humoros megjegyzésekkel és „csipkelődésekkel” váltják ki elsősorban a játékosok a közönség szimpátiáját vagy épp nemtetszését, amit a stúdióban ülők hangos nevetése közvetít a tévénezőknek.

3.4. A Magyarország, szeretlek! című vetélkedőben megjelenő udvariatlanság

Az MTV honismereti showműsorában két hírességből álló csapat játékosai mérik össze tudásukat Magyarország hagyományaival, kultúrájával és történelmével kapcsolatos feladatokban. A két csapatkapitány a kereskedelmi médiában is bizonyított Jakupcsek Gabriella és Csiszár Jenő, akik játékos társaik buzdításával, olykor pedig az ellenfél inzultálásával támogatják saját csapatukat. A műsorban előforduló udvariatlansági formák vizsgálatának alapját elsősorban a csapatkapitányok közötti párbeszéd képezik.

A *Magyarország, szeretlek!*-ben – a *Maradj talpon!*-hoz hasonlóan – a játék kezdetén, a versenyzők megismertetésénél érhető tetten az offenzív viselkedés példái. A hírességek közötti dialógusokban feltűnő udvariatlanság azonban főleg egymás „ugratásaként”, tehát direkt humorként jelenik meg, aminek az lehet az oka, hogy a műsor résztvevőinek – akik általában elismert színészek, sportolók vagy énekesek – a játékon kívül is van kapcsolatuk egymással.

A műsorban hangsúlyos szerepet kap a csapatok összecsapása. Ezt főleg a csapatkapitányok élezik ki a vetélkedő kezdetén, amikor játékos társaik rituális bemutatása közben hangsúlyozzák azokat a „kiemelkedő” tulajdonságaikat, amelyeknek köszönhetően a másik csapat fölé fognak emelkedni. Ebben az esetben tehát a csapatok közötti rivalizálás egyik fő eszközeként jelenik meg az udvariatlanság. A csapatvezetők hétről hétre egy-egy humoros kis „felvezetéssel” kezdik meg a játékosok bemutatását, amelynek minden esetben az ellenkező csapat vezetője a közvetlen címzettje, de leginkább a közönség szórakoztatására szolgálnak.

3.4.1. A csapatkapitányok „támogató” jellegű orientációja

A csapatkapitányok a játék kezdetén minden hírességet külön-külön bemutatnak, elért eredményeire, testi és szellemi adottságaira vagy más pozitív kvalitásaira helyezve a hangsúlyt, erősítve a játékosok minőségi vagy társas identitását. Ezek a megnyilvánulások mindig a kapitányok „támogató” jellegű attitűdjét bizonyítják, olykor eltúlzott hízelgések vagy „dicshimnuszok” formájában. Lássunk néhány példát.

Csiszár Jenő, a B csapat kapitánya a következő információkat tartja fontosnak versenyzőtársa bemutatásánál: „iszonyatosan szép, tehetséges, kemény, mint a kő: Trokán Anna”; vagy egy másik hírességnél: „az Operett-család legszebbike, legmosolygósabbja [...], aki remélhetőleg ízelítőt ad énektudásából, szakmai hozzáértéséből: Oszvald Marika.” A csapatkapitány effajta megnyilatkozásaiban jól érezhető az a hódolat, amely a két említett hölgy minőségi arculatát emeli. A „szép”, a „legszebb” és a „legmosolygósabb” jelzők mind olyan tulajdonságait méltatják a játékosoknak, amelyeket minden bizonnyal ők maguk is pozitívan élnek meg. A „tehetség” vagy a „szakmai hozzáértés” hangsúlyozása pedig a versenyzők társas identitását támogatja. Van, amikor erre a szokottnál is nagyobb hangsúlyt fektet a csapatkapitány: „Az elmúlt 30 év legnagyobb futbalsikerét produkálva a Ferencváros bejutott a Bajnokok Ligájába, és azon a mérkőzéken ez a férfi, aki nemcsak magyarul beszél és olvas, hanem franciául, spanyolul és németül, de magyar lábbal rúgott két gólt. A férfi, a magyar labdarúgó: Vincze Ottó!” Hasonló ehhez, amikor egy játékost kompetenciáit hosszasan sorolva mutat be: „Itt van egy fiatal, nagyon népszerű táncdalénekes, akinek saját zenekara van, kung-fuzik, síel, mellékesen elvégzett egy amerikai egyetemet, média- és kommunikáció-szakon hallgat mesterfokon: Palcsó Tamás.”

A csapatvezetők tehát a vetélkedő kontextusát tekintve nem releváns információk kiemelésével, olykor pedig erős túlzásokkal igyekeznek csapattársaik „erejét” nyomatékosítani mind az ellenfélben, mind a közönségben. Ezek a megnyilatkozások minden esetben a minőségi és a társas identitás arculatát támogatva tüntetik fel jó színben az adott hírességet.

3.4.2. A csapatkapitányok „nem támogató” jellegű orientációja

A vetélkedő rítusaiban előfordul, hogy az adott híresség elért sikereit összehasonlítták az ellenfél csapatkapitányának eredményeivel. Itt azonban, a *Maradj talpon!*-ban megjelenő udvariatlanságtól eltérően, inkább ugrató udvari-

lanságról beszélhetünk, aminek magyarázata az lehet, hogy a csapatkapitányok a játék kontextusán kívül is ismerik egymást, és a köztük folyó küzdelemnek nincs valódi tétje. Mégis olyan megjegyzéseket tesznek egymásra, amelyek sértők az arculatukra nézve, s ezekkel neveltség tárgyává teszik egymást. Olyan példák következnek tehát, amelyekben a csapatkapitányok ugratásokkal űznek gúnyt egymásból.

Miután A bemutatta csapatának tagjait, B így reagál: „A csapatod biztosan nyerne, de hát fejtől búzlik a hal.” Vagy: „Nagyon erős csapatot szedtél össze, úgyhogy itt az egyetlen halvány pont te lehetsz.” Mindkét esetben jól érzékelhető a formavezérelt udvariatlansági implikáció, hiszen e példák valódi üzenete az, hogy a többi játékos kiválóságához képest az egyetlen „gyenge” teljesítményt az üzenet címzettje (A csapatkapitány) nyújthatja.

Egy másik esetben egy színész felkonferálása közben A csapatkapitány hosszan sorolja annak eredményeit, majd B felé fordul, és gúnyos hangszílyal a következőket mondja: „1982-ben, kicsim, te csak két mozijegyet kaptál, ő már doktori diplomát. Ez a különbség közted és közte.” Mint láthatjuk, A párhuzamot von az általa bemutatott játékos és B csapatkapitány között, amit mondanivalójának gúnyos prozódíája kísér, kikövetkeztethetővé téve megjegyzésének valódi üzenetét: B „meg sem közelíti” a játékos társ eredményeit. Hogy célozgatásának valódi szándékát a célpont és a közönség is megértse, formavezérelt udvariatlansági implikációt alkalmaz, amelyben az udvariatlan viselkedés a hanghordozás révén érhető tetten.

Máskor A csapatkapitány játékos társa érdemeinek felsorolása helyett annak „kiváló” testfelépítésére helyezi a hangsúlyt, ellentétbe állítva azt B testi adottságaival, amire ő beletörődve így reagál: „Látom, látom!” Majd A mondanóját így folytatja: „Akkor azt is látod, remélem, hogy ő nem a mikulásputtonyával szériázik otthon, mint te, apukám!” A B csapatkapitány külsejére utaló megjegyzés egyértelműen sérti annak minőségi arculatát, hiszen negatív tulajdonságként állítja be küllemének ama „hiányosságát”, hogy testfelépítése „kevésbé kisportolt”. A fenti két esetben figyelemreméltók még a megjegyzéseket záró „kicsim” és „apukám” becézések, amelyek intonációval nyomatékosított lekicsinylő íze tovább sértheti a célpont arculatát.

Találunk olyan szituációkat is, amelyekben a csapatkapitányok egymás értelmi képességeinek leminősítésével gúnyolódnak: „Tudod-e, hogy Szigligeten a Kossuth utca 53-ban mi van?” B nemleges válasza után A csapatkapitány a következőképp folytatja: „Éreztem, ne gyötörd magad, kicsim, a könyvtár van.” Ehhez hasonló, amikor egy híresség bemutatásánál A az ellenfél csapatkapitánya felé fordulva a következőket mondja: „Az első játékosom kiváló tanuló volt, tehát veled ellentétben az iskolapadban nem csak a kosz ragadt rá.” Mindkét esetben jól kivehető, ahogy A csapatkapitány a célpont minőségi arculatát sérti azáltal, hogy „tanulatlan” vagy „butának” tünteti fel.

Ebben a vetélkedőben, mint kiderült, a csapatkapitányok közötti „játékos” versengésben tipikusak az udvariatlan megjegyzések. Az udvariatlanság célpontja minden esetben az ellenfél csapatkapitánya, a hírességekkel szemben nem tanúsítanak arculatfenyegető viselkedést, inkább hízelgő rítusokon keresztül dicsőítik őket.

Megállapítható, hogy a *Magyarország, szeretlek!* műsor koncepciója sokkal kevesebb módot ad a játékosok kizsákmányolására, mint a *Maradj talpon!*, ugyanis itt a bemutakozó szituációt követően kizárólag a feladványokra koncentrálnak a hírességek, nincsenek a játékosok személyiségét feltáró, Culpeper által „csevegésnek” nevezett helyzetek. Bár van szerepük a kizsákmányoló elemeknek is, a műsorra inkább a „hagyományos” kvízműsorok jellemzői érvényesek.

4. Összegzés

A dolgozatban megismerkedhettünk Culpeper (2011) azon elgondolásával, hogy bizonyos örömforrásoknak köszönhetően válik szórakoztatóvá a közönség számára a kvízműsorok játékosait ért udvariatlan arculatfenyegetés, valamint azzal, hogyan „zsákmányolja ki” a vetélkedő kontextusa az adott versenyzőket. A *Maradj talpon!* és a *Magyarország, szeretlek!* című műsorokból származó szituációkon keresztül láthattuk, miként jelennek meg a felsorolt udvariatlansági formulák, s hogy ezek segítségével az elkövetők hogyan teszik neveltség tárgyává az offenzív viselkedés célpontját.

További kutatások tárgya lehet a manapság népszerű tehetségkutató műsorokban megjelenő udvariatlanság, hiszen ezekben a vetélkedőkhöz képest sokkal hangsúlyosabb szerepet kap az esetlegesen alacsonyabb színvonalú produkciókat nyújtó előadókkal szemben tanúsított arculattámadó megnyilvánulás (akárcsak az arculatvéde), amely a zsűritagok adott műsorszámra irányuló elutasító kommentárjaiban nyilvánul meg.

Irodalom

- Antal Zsolt (2011): *Közszolgálati média Európában – az állami részvétel koncepciói a tájékoztatásban*. Szeged: Gerhardus.
- Bousfield, Derek & Locher, Miriam, szerk. (2008): *Impoliteness in language: Studies on its interplay with power in theory and practice*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Brown, Penelope & Levinson, Stephen ([1978] 2008): Univerzálíák a nyelvhasználatban: az udvariasság jelenségei. In: Síklaki István (szerk.): *Szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció*. Budapest: Typotex, 37–118.
- Culpeper, Jonathan (2005): Impoliteness and entertainment in the television quiz show: The Weakest Link. *Journal of Politeness Research*, 1, 35–72.
- Culpeper, Jonathan (2011): *Impoliteness: Using language to cause offence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fiske, John (1990): *Introduction to communication studies*. London: Routledge.
- Goffman, Erving ([1955] 2008): A homlokzatról. In: Síklaki István (szerk.): *Szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció*. Budapest: Typotex, 11–36.
- Grice, H. Paul ([1967] 2011): Társalgás és logika. In: uő: *Tanulmányok a szavak életéről*. Budapest: Gondolat, 27–42.
- Jenei Ágnes (2008): *Tárguló televízió*. Budapest: PrintXBudavár Zrt. & Médiakutató Alapítvány.
- Lakoff, Robin (1973): The logic of politeness. In: Corum, Claudia & Smith-Stark, T. Cedric & Weiser, Ann (eds.): *Proceedings of the ninth regional meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: University of Chicago Press, 292–305.
- Leech, Geoffrey N. (1983): *Principles of pragmatics*. London: Longman.
- Nemesi Attila László (2011): Az udvariasság elméletei. In: Uő: *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció. Hét tanulmány*. Budapest: Loisir, 67–86.
- Németh T. Enikő (2003): A kommunikatív nyelvhasználat elvei. In: Németh T. Enikő & Bibok Károly (szerk.): *Általános nyelvészeti tanulmányok XX. Pragmatika*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 221–254.
- Pápai Júlia (2007): Áll az alku, avagy a televíziós műfajhatárok összerosódásáról. *Médiakutató*, tél, 63–78.
- Spencer-Oatey, Helen (2002): Managing rapport in talk: Using rapport sensitive incidents to explore the motivational concerns underlying the management of relations. *Journal of Pragmatics*, 34, 529–545.
- Szili Katalin (2007): Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr*, 131, 1–17.